

УДК 94(477)

Михайлюк В.В., кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України, Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля (Україна, Луганськ), vital_mih@ukr.net

Джерельна база історії входження інвалідів–фронтовиків у повсякденне життя Донбасу (1943–1945 рр.)

Розглянуто джерельну базу з проблеми входження інвалідів Великої Вітчизняної війни у повсякденне життя Донбасу 1943–1945 рр. Автором проаналізовано такі джерела як матеріали офіційного походження, опубліковані у період війни, або у збірках постанов урядових органів та партії більш пізнього періоду (до сьогодні включно). Зазначено, що для більш глибокого та об'єктивного вивчення поставленого автором питання, значний внесок зробило використання спогадів інвалідів. У статті висвітлено, що розширенню джерельної бази сприяє ознайомлення автора з матеріалами та публікаціями в обласних газетах Донецької та Луганської областей.

Ключові слова: джерела центральних архівів, інваліди, відбудова народного господарства, спогади інвалідів Великої Вітчизняної війни.

Mykhaylyuk V.V., PhD, assistant of the History of Ukraine department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine, Lugansk), vital_mih@ukr.net

The source study base of Great Patriotic War disabled veterans' entry in the daily life of the Donbass (1943–1945)

In the article the source study base of Great Patriotic War disabled veterans' adaptation to the new conditions of everyday life of Donbass in 1943–1945, is examined. The author has analysed such study base sources as official governmental materials, published during the war, or in governmental authorities' and party's collections of regulations in a later period (up to our time).

Among the documents of the Central State Archives of Public Organizations (CDAGO), several groups of materials that contribute to the coverage problem were identified.

Documents, contained in the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (CDAVO) appeared to be an important source for the study the problem of Great Patriotic War disabled veterans' adaptation to the new conditions of everyday life of Donbass in 1943–1945.

The archives of Donetsk and Lugansk regions also contain an important documents, which help to study the problem of disabled veterans' adaptation and rehabilitations.

An important group of sources are documents of personal origin: disabled war veterans' complaints, requests, demands etc.

Keywords: sources of central archives, disabled war veterans, restoration of the national economy, memories of the Great Patriotic War disabled veterans.

Михайлюк В.В., кандидат исторических наук, ассистент кафедры истории Украины, Восточноукраинский национальный университет им. Владимира Далея (Украина, Луганск), vital_mih@ukr.net

Источниковая база истории вхождения инвалидов–фронтовиков в повседневную жизнь Донбасса (1943–1945 гг.)

Рассмотрена источниковая база по проблеме вхождения инвалидов Великой Отечественной войны в повседневную жизнь Донбасса 1943–1945 гг. Автором проанализированы такие источники как материалы официального происхождения, опубликованные в период войны, или в сборниках постановлений правительственных органов и партии более позднего периода (до настоящего включительно). Отмечено, что для более глубокого и объективного изучения поставленной автором вопроса, значительный вклад сделало использование воспоминаний инвалидов. В статье определено, что расширению источниковой базы способствовало ознакомление автора с материалами и публикациями в областных газетах Донецкой и Луганской областей.

Ключевые слова: источники центральных архивов, инвалиды, восстановление народного хозяйства, воспоминания инвалидов Великой Отечественной войны.

Проблема входження інвалідів Великої Вітчизняної війни у Донбасі, займає чільне місце в історії України, та не втрачає своєї актуальності й через 70 років після звільнення цього, надзвичайно важливого в промисловому плані, регіону. З огляду на це, автор не може обмежуватися лише раніше введеними до наукового обігу джерелами, а й повинен постійно продовжувати пошук нових. При підготовці статті автор намагався окреслити джерела, що сприяли б аналізу фактологічного матеріалу якомога об'єктивніше, тому вивчення теми ґрунтувалося, по–перше, на офіційних документах центральних і місцевих державних та партійних органів; по–друге, використовувалися документи, що висвітлювали безпосередні взаємини інвалідів Великої Вітчизняної війни з органами влади та парторганізаціями різного рівня, інвалідів–фронтовиків з органами місцевого

самоврядування, з сім'єю, з такими ж особами з обмеженими фізичними можливостями тощо.

На думку автора, використані джерела умовно поділяються на декілька груп. До першої відносяться документи та матеріали офіційного походження, які були опубліковані у зазначений період, або у збірках постанов урядових органів та партії більш пізнього періоду (до сьогодні включно), а також, ті архівні документи, які містять виклад постанов та рішень урядових, партійних органів та розпоряджень окремих міністерств та відомств.

Для характеристики змісту щодо відношення влади до інвалідів Другої світової та Великої Вітчизняної війн ми широко використовували настанови державно–партійних органів – від центральних до регіональних. При цьому, увага була зосереджена не тільки на загальних проблемах, але й на тих, які безпосередньо торкалися державно–партійної політики реабілітації інвалідів–фронтовиків. Серед них – найважливіші рішення усіх органів партійної влади зверху–донизу, включно до рішень міських та районних первинних партійних організацій.

У цьому плані зазначимо, що вивчена й визначена кількість опублікованих та неопублікованих державно–партійних документів, стосовно основних критеріїв ідеологічної доктрини радянської влади з проблеми, хоча і вводилася до наукового обігу окремими дослідниками, але, враховуючи предмет дослідження та специфіку теми, не була достатньо проаналізована та узагальнена у контексті висвітлення повсякденного життя інвалідів Другої світової та Великої Вітчизняної війн.

До наукового обігу введено широке коло документів, що не знайшли свого відображення у науково–історичній літературі. Це стосується, насамперед, архівних джерел.

Робота з архівними матеріалами центральних державних архівів України потребувала, по–перше, чіткого визначення переліку фондів у яких могли бути зосереджені матеріали з теми; по–друге, визначення класифікаційних ознак стосовно: а) рішень партійно–урядових структур; б) звітів місцевих органів та організацій про їх виконання. Відповідно до вказаних ключових ознак, ми зосередили свою увагу на аналізі маловідомих документів.

Серед документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) ми виділили декілька груп матеріалів, які сприяють висвітленню проблеми.

Насамперед, проаналізований фонд 1, що стосувався збережених джерел про діяльність КП(б)У. Із матеріалів архівного фонду 1, опису 23, частини 1 (особливого сектору ЦК КП(б)У – таємна частина) за 1941–1946 рр. заслуговують на увагу і мають безпосередній науковий інтерес справи для вивчення ставлення комуністичної партії та її керівників до різних соціальних груп, в тому числі й до інвалідів Великої Вітчизняної війни. Зокрема, це справи 809, 822 – по Ворошиловградській (нині – Луганській) області; 812 – по Сталінській (нині – Донецькій) області; та загальні, що надають змогу вивчити специфіку відносин між центральною партійною організацією та регіональними, в тому числі районними та сільськими. У процесі аналізу документів ми виявили низку матеріалів секретного характеру про особливості взаємовідносин керівників партії та місцевих партійних діячів у контексті загальної політики ставлення до інвалідів–фронтовиків та її виконання на регіональному рівні (справи 1513, 1514, 1573).

Маловідомими виявилися документи першого фонду, опису 70 про спроби влади нормалізувати та посилити свій вплив на окремі соціальні верстви суспільства. Специфіка формування документів та матеріалів в українських архівах сприяла тому, що вони узагальнювалися, насамперед, як союзні документи. Справи 162 та 172 містять проекти партійних постанов та інші рішення стосовно усталеної соціальної стратегії Радянського Союзу, а також про відношення до інвалідів Великої Вітчизняної війни, як економічного так і соціального характеру.

До окремої групи вказаного архівного фонду можна віднести телеграми за підписами секретарів ЦК КП(б)У стосовно питання мобілізації робітників, включно з інва-

лідами Великої Вітчизняної війни для відбудови народного господарства. У документі справи 73, опису 30, фонду 1, наводяться дані про набір робітників на відбудову визволених районів країни. Є листи від секретаря ЦК КП(б) У Д.Коротченка секретарям визволених областей України, з наказом мобілізувати необхідну кількість людей, включно з інвалідами Великої Вітчизняної війни. У справі 101 цього ж фонду, що датована 14 травня 1944 – 30 серпня 1944 рр., надаються дані про працевлаштування та матеріальне забезпечення інвалідів Великої Вітчизняної війни. Ці матеріали дозволяють дійти висновку про те, що, навіть в умовах командно-адміністративної системи та ще незакінченої війни від партійно-адміністративних органів вимагали належного відношення до інвалідів Великої Вітчизняної війни. Наведена довідка про працевлаштування, навчання та матеріальне забезпечення інвалідів, згідно якої видно, що тільки по Ворошиловградщині поставлено на облік 11739 інвалідів війни, з яких працевлаштовано 5749 осіб; по Сталінщині – залічено 7634 інваліди, з яких працевлаштовано 4011 та відряджено на навчання 62 особи [1, арк.4].

Третя група – це проекти доповідних записок стосовно постанов ЦК КП(б)У та відповідей-реагують з регіонів до вищих органів компартійної влади, зміст яких являє собою не тільки суспільно-політичний та економічний аспекти, але й відображає соціальний стан інвалідів та відношення до них з боку партійної та державної структур. Зокрема, це справа 162, опису 70, фонду 1, яка стосується стану культурно-просвітницької роботи з інвалідами Великої Вітчизняної війни та її поліпшенню у Харківській, Сталінській, Ворошиловградській та інших областях [2, арк.55,58]. Відповідним проектом постанови ставилися завдання не тільки довести стан культурно-просвітницьких установ до довоєнного, а й значно перевищити їх. Це рішення було узагальнене у відповідній партійній постанові, яка, як джерело, по своїй суті, мала настановчий характер і не надавала можливості аналізу самого процесу відбудови культурно-освітніх закладів та їх ролі у залученні інвалідів Великої Вітчизняної війни до відбудови. Вказану групу архівних документів доповнюють звіти регіональних та місцевих осередків партії про роботу з інвалідами-фронтовиками (див., напр.: Ф.1. – Оп.30. – Спр. 211, 230, 257 тощо).

У ЦДАГО України вивчені також документи фонду 7 – ЦК ЛКСМУ. Корисним для розширення уявлень про проблему стала, зокрема, справа 114 опису 10 [3].

Загалом, аналіз архівних матеріалів, що містяться у ЦДАГОУ, дозволяє стверджувати, що тема реабілітації та адаптації інвалідів Великої Вітчизняної війни, поки ще недостатньо вивчена вченими та громадськими діячами.

Важливим джерелом для вивчення проблеми постали документи фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ): фонди 348, 4964, 5073.

Особливої уваги заслуговують документи фонду 348 – Народного комісаріату соціального забезпечення УРСР (Міністерства соціального захисту УРСР). Насамперед, це джерела опису 3, що містять протоколи засідань колегій Народного комісаріату соціального забезпечення УРСР (справа 5). У цій справі, зокрема, зазначається про організацію на Ворошиловградщині міських та районних об'єднань, про утворення при них спеціальних комісій з призначення пенсій інвалідам праці та інвалідам війни. Також є відомості про відновлення у Ворошиловградській області будинків для інвалідів [4, арк.14,22].

Корисною для нас стала справа 6, у якій наведено стенограму наради завідувачів обласними відділами соціального забезпечення при Народному комісаріаті УРСР з питань соціального забезпечення. Вона включає в себе статистику щодо працевлаштування інвалідів Великої Вітчизняної війни. У справі наводяться дані про кількість працевлаштованих інвалідів [5, арк.8,9].

У справі 12 цього ж фонду представлені маловідомі дані про листування РНК УРСР, ЦК КП(б)У, різних інших уста-

нов про призначення пенсій та улагодження соціального побуту інвалідів Великої Вітчизняної війни.

Дані справи 54, дозволяють проаналізувати становище щодо працевлаштування інвалідів Великої Вітчизняної війни у Ворошиловградській та Сталінській областях [6, арк.2–11].

Проблема реабілітації та адаптації інвалідів Великої Вітчизняної війни постала як актуальна у відповідних документах фонду 4964 – Української ради кооперації інвалідів. У справі 350, зокрема, наведено річний звіт про реалізацію плану працевлаштування трудящих на 1945 р. [7, арк.4].

Наведені вище справи не дозволяють докорінно виявити особливості комунікативної взаємодії інвалідів з оточуючим середовищем, але вони доповнюються і можуть бути об'єктивно вивчені на основі інших джерел.

Важливими для реалізації мети дослідження постали документи державних архівів Донецької та Луганської областей. Зокрема, у державному архіві Донецької області вивчені такі фонди: П–18 – Сталінського міського комітету комуністичної партії України; 326 Донецького обласного комітету комуністичної партії України; Р–2794 – виконавчого комітету Донецької обласної ради депутатів трудящих; Р–4900 та Р–4901 – військового трибуналу Південно-Донецької залізниці тощо. У державному архіві Луганської області особливу увагу привернули наступні фонди: П–5 – Ворошиловградського міського комуністичної партії України; П–179 – Ворошиловградського обкому комуністичної партії України; П–311 – Ворошиловградського обкому ЛКСМУ; Р–2295 – Ворошиловградської обласної прокуратури; Р–2359 – Ворошиловградського відділу охорони здоров'я міністерства охорони здоров'я УРСР; Р–2452 – Ворошиловградського обласного відділу соціального забезпечення тощо. Особлива увага при аналізі джерел названих обласних державних архівів приділена наступному: перше – документам про судові процеси над інвалідами; друге – листам та зверненням інвалідів до вищих керівних органів держави та партії, до керівників цих установ, до редакцій центральних та місцевих засобів масової інформації.

П'яту групу джерел склали документи особового походження: скарги, заяви, клопотання тощо. Вони відтворюють не тільки дух тієї епохи у загальноприйнятому значенні цього терміну, але й розкривають психологічну атмосферу середовища інвалідів-фронтовиків, їх пошуки свого місця у повсякденному житті суспільства.

Поряд з архівними документами, як центральних, так і обласних архівів, до цієї групи належать спогади інвалідів. Протягом останніх трьох років автор очолював групу студентів, яка проводила опитування інвалідів-фронтовиків у Луганській та Донецькій областях за напрямками, що дозволяє скласти уявлення про характер входження інвалідів до повсякденного життя повоєнної України. Короткий огляд результатів проведеної роботи, що був опублікований частково у 2012 р. [8], поряд з використанням інших документів дозволив у комплексі більш об'єктивно підійти до процесів, що були предметом дослідження.

Визначену частину джерел складають «Книга Памяти України по увековечению участников боевых действий в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Донецкая область» [9] та «Книга Памяти Украины. Победители. Луганская область: Участники боевых действий в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. и Второй мировой войне» [10], що містять досить короткі дані про наявність інвалідів-фронтовиків Другої світової та Великої Вітчизняної війн, їх нагороди та хронологію життя. Зазначимо, що дані мають погрішності, зокрема, ще живі особи з обмеженими фізичними можливостями – учасники війни – у книгах подані як померлі декілька років тому.

Розширено знань про політику влади та відношення суспільства до інвалідів сприяло ознайомлення автора з матеріалами та публікаціями в обласних газетах Донецької та Луганської областей. Слід відмітити, що більшість опублікованих в них статей носить публіцистичний характер. Проте вони підсилюють документальну базу дослідження,

дають можливість прослідкувати окремі аспекти життя і діяльності інвалідів-фронтовиків, хоча й потребують критичного осмислення та аналізу.

Таким чином, можна стверджувати, що джерельна база з порушеної проблеми є достатньою для розкриття усіх завдань дослідження. Представлений комплекс джерел вміщує значну кількість документів і матеріалів, які залучені нами до наукового обігу вперше.

Як уявляється, подальше дослідження піднятої автором проблеми можна вести, по-перше, як на регіональних рівнях окремих частин України; по-друге, на загальноукраїнському рівні. Це дозволить значно розширити джерельну базу досліджень не тільки стосовно означеної соціальної категорії населення, але й доповнити новими джерелами вивчення Великої Вітчизняної та Другої світової війн.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.101.
2. Там само. – Оп.70. – Спр.162.
3. Там само. – Ф.7. – Оп.10. – Спр.114.
4. Центральний державний архів вищих органів влади. – Ф.348. – Оп.3. – Спр.5.
5. Там само. – Спр.6.
6. Там само. – Спр.54.
7. Там само. – Ф.Р-4964. – Оп.1. – Спр.350.
8. Маловідомі джерела усного та письмового викладу трагедії інвалідів Другої світової та Великої Вітчизняної війн / А.Ф. Бондарь (головний консультант), В.А. Бельдюгін, О.О. Кривуля, В.В. Михайлюк, В.П. Михайлюк, О.М. Сапицька. – Луганськ, 2012. – 27 с.
9. Книга Памяти Украины по увековечению участников боевых действий в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. [Текст]: Донецкая область / гл. редкол. И.А. Герасимов (пред.) [и др.]; обл. редкол. А.Л. Третьяк (пред.) [и др.]. Донецк: ООО «ИПП «Промінь», 2009. – Т.21. – 456 с.
10. Книга Памяти Украины. Победители. Луганская область: Участники боевых действий в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. и Второй мировой войне. – Луганск: Луг. обл. редакция Книги Памяти Украины, 2006. – 660 с.

References

1. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan'. – F.1. – Op.30. – Spr.101.
2. Tam samo. – Op.70. – Spr.162.
3. Tam samo. – F.7. – Op.10. – Spr.114.
4. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady. – F.348. – Op.3. – Spr.5.
5. Tam samo. – Spr.6.
6. Tam samo. – Spr.54.
7. Tam samo. – F.R-4964. – Op.1. – Spr.350.
8. Malovidomi dzherela usnogo ta pys'movogo vykladu tragedii' invalidiv Drugoi' svitovoi' ta Velykoi' Vitchyznanoi' vijn / A.F. Bondar' (golovnyj konsul'tant), V.A. Bjel'djugin, O.O. Kryvulja, V.V. Myhajljuk, V.P. Myhajljuk, O.M. Sapyc'ka. – Lugans'k, 2012. – 27 s.
9. Kniga Pamjati Ukrainy po uvekovecheniju uchastnikov boevyh dejstvij v Velikoj Otechestvennoj vojne 1941–1945 gg. [Tekst]: Doneckaja oblast' / gl. redkol. I.A. Gerasimov (pred.) [i dr.]; obl. redkol. A.L. Tret'jak (pred.) [i dr.]. Doneck: ООО «ИПП «Промінь», 2009. – Т.21. – 456 s.
10. Kniga Pamjati Ukrainy. Pobediteli. Luganskaja oblast': Uchastniki boevyh dejstvij v Velikoj Otechestvennoj vojne 1941–1945 gg. i Vtoroj mirovoj vojne. – Lugansk: Lug. obl. redakcija Knigi Pamjati Ukrainy, 2006. – 660 s.

* * *

УДК 94(477)»1941–1945 рр.

Ніколаєнко А., аспірантка кафедри історії України, Педагогічний інститут Криворізького національного університету (Україна, Кривий Ріг), mich_al@ukr.net

Морально-психологічний стан українських фронтовиків – представників дніпропетровського регіону в епістоляріях 1941–1945 рр.

Визначено рівень наукової розробки проблеми аналізу фронтового епістолярію 1941–1945 рр. як масового документа, окреслено риси психологічного портрету українського фронтовика – представника дніпропетровського регіону за матеріалами епістолярних джерел за допомогою міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: українські фронтовики, фронтові епістолярії 1941–1945 рр., морально-психологічний стан, міждисциплінарний підхід.

Nikolaenko A., the post-graduate student from faculty of history of Ukraine, Kriviy Rig National University (Ukraine, Kriviy Rig), mich_al@ukr.net

The moral and psychological state of Ukrainian front – line soldiers representatives of the Dnepropetrovsk region in an epistolary heritage 1941–1945

The author has defined in article a level of scientific development of a problem of the analysis of letters from front 1941–1945 as mass document and has provided the brief analysis of researches and publications on the given subject matter, has allocated aspects of a problem which scientists concerned, and questions which are insufficiently investigated in a historical science. Also has listed the basic features of a psychological portrait of the Ukrainian soldier – the representative of the Dnepropetrovsk region on materials of letters from front 1941–1945 by means of interdisciplinary methods and procedures. The author pays attention that letters from front are valuable historical sources and they can be base of studying of such problems: dynamics of variation of consciousness the soldier within war and features of dialogue between a field army and rear.

Keywords: *The Ukrainian soldier, letters from front 1941–1945, moral and psychological state, interdisciplinary approach.*

Ніколаєнко А., аспірантка кафедри історії України, Педагогічний інститут Криворізького національного університету (Україна, Кривий Ріг), mich_al@ukr.net

Морально-психологічне состояние українських фронтовиків – представителів дніпропетровського регіону в епістоляріях 1941–1945 гг.

Определено уровень научной разработки проблемы анализа фронтового эпистолярия 1941–1945 гг. как массового документа, выделены черты психологического портрета украинского фронтовика – представителя днепропетровского региона по материалам эпистолярных источников с помощью междисциплинарного подхода.

Ключевые слова: *украинские фронтовики, фронтовые эпистолярии 1941–1945 гг., морально-психологическое состояние, междисциплинарный подход.*

Фронтовий епістолярний комплекс 1941–1945 рр. є предметом історичних досліджень, розпочинаючи з перших повоєнних десятиліть, про що свідчать статті радянських істориків Б.І. Жучкова [3], В.А. Кондратьєва [6], П.З. Соломатіна [16]. Дослідники проаналізували зміст фронтового листа як інформативного джерела, що дає можливість зафіксувати певні аспекти бойової дійсності. А.А. Курносов [7] та Н.Л. Клейн [8], досліджуючи джерела особистого походження, приділяють увагу питанням воєнної антропології та психології та сприймають фронтові епістолярії як важливе джерело з історії повсякденності.

Разом з тим, критичний аналіз джерельної бази в радянській історіографії, як на нашу думку, був недостатнім через ідеологічний тиск влади та цензурні обмеження, відповідно й підбір листів виявився тенденційним.

Сьогодні українські дослідники продовжують аналіз фронтового епістолярного комплексу, звертаючись до нових конкретно-історичних та міждисциплінарних методів та методик. М.Ф. Дмитрієнко та І.Н. Войцехівська [2], розглядаючи епістолярій періоду Великої Вітчизняної війни як джерело інформації, зазначають, що фронтові листи є інформативно багатими, розкривають різноманітний спектр питань воєнної історії, зокрема й морально-психологічний вимір війни як екстремальної ситуації.

Значна група археографічних досліджень присвячена класифікації та аналізу листів, зібраних в музеях та архівах. В.Сацута [14] дає стисло характеристику колекції листів, що зберігається в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д.Яворницького; М.І. Корячок [9], працюючи над